

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY
Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou

TEZE

**k DIZERTAČNÍ PRÁCI: Římsko-germánské vztahy a kontakty ve světle
nálezů předmětů římské provenience v Čechách, zvláště TERRY
SIGILLATY**

**Roman-germanic relationship and contacts in roman age in the light of finds
from roman provenance in Bohemia, mainly TERRA SIGILLATA finds**

Studijní obor: Pravěká a raně středověká archeologie

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Lubomír Košnar, CSc.

Mgr. Jakub Halama

březen 2012

Dizertační práce se zabývá daným tématem především na základě nálezů terry sigillaty (dále často zkratka TS) v Čechách. Aktuální stav nálezů sigillaty v Čechách jsem se snažil zachytit již ve své magisterské práci (2004 - *Nálezy terry sigillaty v Čechách*), ovšem z pozice začínajícího badatele. Nosnou částí práce byl detailní katalog, který však byl založen spíše na rešerži literatury a v případě shromážděných nepublikovaných nálezů TS šlo převážně spíše o má rámcová anebo jasná určení (v případě zlomků s větší zachovalostí reliéfní výzdoby). Na základě vypracovaného katalogu jsem se pokusil o nastínění chronologie výskytu TS, poměrová zastoupení jednotlivých výrobních oblastí či okruhů, rozšíření v Čechách a základní komparaci s výsledky analýz nálezů terry sigillaty jak v jiných oblastech středo- i západoevropského barbarika tak i ze dvou vybraných lokalit na limitu. Dalšími řešenými okruhy bylo zastoupení TS na germánských lokalitách v Čechách, charakteristika takovýchto lokalit (sídliště versus pohřebiště), výjimečný nález z Neratovic a nálezy druhotně upravených zlomků či TS pocházejících z mladších kontextů. Daná problematika ovšem byla spíše pouze nastíněna a shromážděna k ní základní literatura, jednotlivá témata již nebyla až na výjimky zpracována do větší hloubky a závěrů. Bezprostředně po ukončení magisterského studia jsem v započatém tématu navázal v rámci dizertace. Zde lze další práce rozdělit do dvou hlavních částí: I. katalog a II. dílčí témata v širším rámci problematiky nálezů terry sigillaty v Čechách a s tím související římsko-germánské kontakty a vztahy.

Před několika lety jsem byl *E. Droberjarem*, koordinátorem pro oblast Čech (CRFB-CZ1), přizván ke spolupráci na mezinárodním dlouhodobém projektu *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum*. Logická a věcná podoba popisů nálezů jednotlivých artefaktů v rámci CRFB mne inspirovala koncipovat strukturu mého disertačního katalogu terry sigillaty ve stejném duchu. Informační náplň jednotlivých bodů jsem jen mírně upravil pro účely své práce. V **1. části** katalogu eviduji **103 kusů** sigillaty - celkem ale **112 zlomků a celých nádob** (více zlomků pravděpodobně pocházejících z jedné nádoby je bráno jako jeden kus) z **52 lokalit** (40 sídlišť, 6 pohřebišť či ojedinelých hrobů, 3 lokality nebylo možné zařadit a 3 druhotné kontexty) s jistými nálezy TS. Zařadil jsem zde i lokality se zrevidovanými nálezy TS z mladších kontextů, ty však do rozborů podílů proveniencie a tvarů nezohledňuji, neboť u nich není jistota, zda byly původně nalezeny na některé lokalitě z doby římské v Čechách. Do **2. části** soupisu jsem zařadil dalších **23-24 ks z 15 lokalit** (8 sídlišť, 1 pohřebiště, 5 lokalit nebylo možné zařadit a 1 druhotný kontext) – nejisté či nezrevidované nálezy. Do následujících výpočtů % podílů jednotlivých výrobních oblastí TS a podílů tvarů TS však kvůli zkrácení zahrnuji pouze **78 kusů ze 42 lokalit** – bez neurčitelných jedinců (**10 ks**), dále bez tzv. pozdní TS (**10 ks ze 4 lokalit** - pozdní argonská sigillata a severoafrická TS chiara) a také bez TS z mladších kontextů (**5 ks z 5 lokalit** - stěhování národů, raný středověk, novověk; pouze s výjimkou fragmentu z Koštic).

Problematickou se ukázala být statistická vyhodnocení a kompatibilitnost srovnávání s vyhodnoceními nálezů TS v jiných oblastech barbarika. V Čechách uvádím jako ukazatel množství celkový počet "kusů" sigillaty, který je menší než celkový počet zlomků - více zlomků pravděpodobně pocházejících z jedné nádoby je totiž bráno jako jeden kus. Nejednotné je též pojetí, ze kterých počtů nálezů sigillaty vypočítávat poměrová zastoupení jednotlivých dílen. Domnívám se, že právě pro častou nejednoznačnost určení stanovení počtu zlomků versus kusů sigillaty jednotlivých dílen z jedné lokality je lepší procentuální podíly dílen vypočítávat nejen na základě počtu nálezů, ale též na základě zastoupení na lokalitách a uvádět oba tyto vypočtené údaje. Kvůli zkrácení je také určitě průkaznější vypočítávat % podíly ze všech nálezů TS bez neurčitelných kusů.

Nejčasnější sigillatou objevující se v nálezech v Čechách jsou výrobky jihogalských dílen. Zatím byly rozeznány pouze 3 fragmenty pocházející ze dvou nádob hladké (tj. nezdobené) sigillaty (tvoří pouhých 2,5 % všech nálezů určitelné sigillaty 1.- 3. stol. v Čechách) – ze sídliště u Tuchlovic (pravděpodobně tvar Drag. 17 nebo 15/17) (foto 45, kresba 45) a

z jihočeského sídliště v Sedlci (tvar Drag. 18) ze Sedlce (kresba 38k). Tuchlovickou TS lze datovat pouze rámcově do průběhu 1. stol. n.l., TS ze Sedlce spadá až do 3. třetiny 1. stol. n.l. (tab. 4; mapa 3). Tyto 2 lokality znamenají podíl 4,8 % ze všech 42 lokalit s určitelnou sigillatou 1.-3. stol. (tab. 22). Na území římské říše bylo jihogalské zboží rozšířeno především v západní části Impéria, zvláště v Galii, Británii a oblastech rýnského limitu (*Tyszler 1999a, 24*). Do provincií Raetie a Norika se výrazněji dostává teprve ve 2. pol. 1. stol. a dosahuje zde největšího rozšíření v jeho poslední čtvrtině a 1. čtvrtině 2. stol. (srovnej např. *Walke 1965, 26, Abb. 9; Ruprechtsberger 1980, 119 – tab. 26*). Na počtu nálezů TS ve všech sledovaných oblastech neřímského barbarika se produkce těchto dílen podílí jen velmi malým procentem, navíc se horizonty výskytu těchto výrobků jednotlivých oblastí liší a jsou rozptýleny nerovnoměrně; teprve od flavijovského období zde množství TS mírně vzrůstá. I tak je v barbariku oproti limitním oblastem, zvláště v západnějších provinciích, značná nálezová disproporce. Do nejvíce vzdálených částí barbarika (Skandinávie, oikumena wielbarské kultury, západobaltský kulturní okruh) se nedostala vůbec. Jejich přítomnost v barbariku lze spíše spojovat s příležitostným kontaktem či pohybem jednotlivých osob. Zdá se však, že i z těchto nemnoha dokladů lze vypožorovat jednu skutečnost – jak již bylo zmíněno výše, italská a jihogalská TS se objevuje v pohraničních oblastech západních provincií ve větším množství než v Noriku a Panonii. Tomu též odpovídá relativně více lokalit s touto časnou sigillatou v západoevropské části barbarika ve srovnání s barbarikem středo- a východoevropským.

V Čechách bylo jako středogalský výrobek identifikováno ve 34 zlomcích 28 kusů TS (18 + 10?), což tvoří 35,9 % všech určitelných nálezů sigillatové produkce 1.- 3. stol. v Čechách (tab. 6). Nálezově tedy tvoří zhruba třetinu (tab. 22), ovšem vyskytuje se na rovných 50 % lokalit s určitelnou TS 1. - 3. stol. (tab. 24) – středogalské sigillatové výrobky byly totiž identifikovány na 21 (14+7?) lokalitách (pravděpodobně všechny sídlištního charakteru). Středogalskou sigillatu zatím neznáme z JZ Čech, jinak jsou tyto nálezy rozloženy ve všech ostatních oblastech Čech, intenzivněji osídlených Germány. Snad až 25 ks patří reliéfní sigillatě (Drag. 37); ostatní 2 ks hladké sigillatě (zl. talíře Drag. 18/31 - Beroun, Havlíčkova ul. a část pohárku Drag. 54).

Výrobky hadriánsko-časně antoninského období ze středogalského Lezoux, tedy před r. 150 n.l., jsou zastoupeny 3 ks – všechny jsou datovatelné do 2. čtvrtiny 2. stol. (Sporadický výskyt středogalské TS datovatelné již do 1. pol. 2. stol. (většinou do 2. čtvrtiny) je konstatován také v jiných částech barbarika - v některých oblastech dokonce úplně chybí a výrobky jednotlivých hrnčířských mistrů se zatím nikde neopakují. Na lokalitách podunajského limitu je středogalské zboží zastoupeno od trajánského období, příliv této keramiky do podunajských provincií (Raetie, Norikum a Pannonie) a limit začal ve větším množství až v hadriánském období (*Gassner – Groh – Jilek – Kaltenberger – Pietsch – Sauer – Stiglitz - Zabehlicky 2002, 133*).

Nejvíce středogalských výrobků v Čechách je datováno do 2. pol. 2. stol., resp. jeho 50.- 70. let. Největší je zastoupení výrobků mistra Cinnama (fragmenty 6 nádob). Podobně výrazné zastoupení Cinnama vůči ostatním výrobcům v rámci středogalské produkce 2. pol. 2. stol. bylo zjištěno i v dalších oblastech barbarika (tab. 7) a jeho zboží se v provinciálním prostředí nenachází ve velkém množství pouze ve městech a kastelech podél limitu, ale také na malých sídlištích (*Gassner – Groh – Jilek – Kaltenberger – Pietsch – Sauer – Stiglitz - Zabehlicky 2002, 133*). Ze 2 českých lokalit pochází také sigillata Paterna II a nověji jsou doloženy též ze 2 lokalit výrobky Laxtucissy. Výrobky Cinnama, Paterna a Mercatora II byly nalezeny také na římské vojenské stanici Hradisko u Mušova na jižní Moravě (která je spolehlivě datována do mladší fáze markomanských válek - *Komoróczy 2008; 2009, 121-124*), středogalská TS zde převládá a sigillata zmíněných 3 výrobců dokonce v rámci určitelné středogalské TS tvoří většinu (*Droberjar 1993, 44-45; Klanicová 2008, 442, Tab. 1*).

Co se týče celkového zastoupení středogalské produkce v barbariku, její podíly v oblastech Holandska, SZ a V Německa a Polska se zdají být proměnlivé bez nějakého viditelného geografického pravidla – kolísají mezi 2,8 - 26,6 % (tab. 8, mapa 10). Středogalská sigillata se na celkovém počtu určitelných nálezů TS 1.-3. stol. v Čechách podílí zhruba třetinovým podílem, což je sice v rámci barbarika nejvíce, ale tento podíl víceméně odpovídá římské pohraniční noricko-raetské oblasti (viz dále – tab. 22). Cca pětinnový podíl byl konstatován v severní oblasti Dolního Rakouska (21,2 %) a na Moravě (20,1 %); na jihozápadním Slovensku pouze 12,3%, východním Slovensku 11 % a v sarmatských oblastech východně Panonie dokonce jen 3,92 % – v oblastech barbarika poblíž dunajského limitu tedy zjišťujeme postupný úbytek tohoto podílu od západu (Čechy, Morava, sev. část Dolního Rakouska) k východu (JZ Slovensko, sarmatská oblast východně Panonie), čímž víceméně odráží stav podílu sigillaty těchto dílen v podunajských provinciích.

Konec importu středogalské produkce do oblastí provincie Raetie předpokládá T. Fischer kolem r. 180 (neboť tyto výrobky se vyskytují v horizontu Regensburg-Kumpfmühl, ale nejsou již zastoupeny v legionářském táboře, založeném r. 179 v Regensburgu – Fischer 1994, 344). Do Panonie se dostává toto zboží po r. 175/178 již v jen nepatrném množství, v pozdně antoninských vrstvách po markomanských válkách se vyskytují dle D. Gablera jen výjimečně (Stuppner 1994a, 287-288); stejně tak v Noricu (např. oblast Lentie - Ruprechtsberger 2005, 190). Tato situace též odpovídá zjištěním v barbariku, včetně Čech.

Ze sídliště z Prahy-Vršovic pochází okrajový zl. Drag. 37 se dvěma charakteristickými horizontálními žlábkami pod okrajovým širším vyhlazeným pruhem, zřejmě z dílny Trevír I (130-145 n.l.), eventuálně, méně pravděpodobněji, Trevír II (145-165 n.l.) – každopádně tedy ze 2. třetiny 2. stol. Svým ojedinělým zastoupením tvoří pouze 1,3 % ze všech určitelných nálezů TS 1.- 3. stol. v Čechách (tab. 22). V provinciích se jejími hlavními odbytišti staly severní části Horní Germánie a celá Dolní Germánie (Berke 1990, 64). Naopak v oblastech S a SV od dolního toku Rýna zaujímá trevírská sigillata překvapivě velký podíl. Na většině sledovaného území okolního barbarika je trevírská sigillata také velmi výjimečným nálezem (tab. 9, mapa 11). Vysoký podíl trevírské TS je v těchto oblastech hlavně na úkor zboží z Rheinzabernu, které naopak dominuje ve výše zmíněných oblastech barbarika jen s výjimečnými nálezy trevírské TS (od Čech a východního Německa po sarmatskou oblast).

Zboží z dílen v Heiligenbergu se běžně vyskytuje na území římských provincií (nejvíce rozšířena v Horní Germánii a sousedních provinciích, vyskytuje se i na podunajském limitu, ovšem na norickém a panonském úseku zaujímá již jen velmi malý podíl); ale v barbariku je prvkem výjimečným (tab. 10, mapa 12). Jediným a mimořádným zástupcem této dílny je vzácný nález celé mísy Drag. 37 z Neratovic (mapa 4). Mísa nese stopy oprav v podobě tří dvojic reparačních otvorů, další zajímavostí je graffito X formy na spodku nádoby. Nálezový kontext není jasný (viz dále). Na základě kolku je určena jako výrobek hrncířského mistra Ciriuny. Jeho činnost patří až k závěrečnému období dílen, nyní je přijímána datace jeho výrobků od 50. do 70. let 2. stol. (Heiligmann 1990, 160; Faber 1994, 189-190; Groh – Sedlmayer 2006, 224; Mees 2002, 184) s možným přesahem až do 80. let 2. stol.

Masový export výrobků z Rheinzabernu (Horní Germánie) začal po polovině 2. stol. a postupem času se z něj stalo největší středisko produkce sigillaty v severních provinciích římské říše. Konec produkce ještě není úplně vyřešen a mezi badateli panují rozdílné názory.

V Čechách bylo rozeznáno pravděpodobně 32 kusů (22+10?) – tedy dvou pětinnový podíl (41% - tab. 22) z určitelných nálezů sigillaty 1.- 3. stol. v Čechách. Pochází z 22 (15+7?) lokalit (20 sídlišť nebo pravděpodobně sídlišť, 2 lok. nezařazeny), což představuje dokonce 52,4 % (tab. 24). Nálezy se vyskytují ve všech Germány osídlených oblastech (včetně jižních a jihozápadních Čech), větší koncentrace byla zaznamenána v Pražské kotlině + jejím širším okolí a v severozápadních Čechách (oproti středogalské TS je zde značný nárůst), naopak ve východní části středních Čech lokality se středogalskou TS mírně převažují (mapa 5). Je však

nutné zde zmínit v 8 zlomcích dalších 7 kusů TS (nálezořvě představují 9 %) ze 4 lokalit, u kterých je provenience jen rámcově určena jako Rheinzabern/Westerndorf - tvarově jsou zastoupeny 2x Drag. 37, 2x Drag. 33 a 3 ks zůstaly tvarově neurčeny (tab. 14). Kromě reliéfních mís Drag. 37 je poměrně rozmanité i tvarové spektrum hladké TS (tab. 11) - doloženy tvary Drag. 31, Drag. 32, Drag. 41, pravděpodobně Drag. 44 a zl. napodobující mortarium typu Curle 21; obě misky typu Drag. 33 byly určeny pouze rámcově jako Rheinzabern/Westerndorf (tab. 14).

Z Bernhardovy časné skupiny Ia nebyl zatím s jistotou rozpoznán jediný fragment (výrobky jsou datovány do období před markomanskými válkami nebo jejich průběhu - cca 148/153 – 170/178). Do skupiny Ib spadají 2-3 kusy. Dva z nich, připřané Lucanovi (?) a Comitialovi II patří chronologicky již do druhé části této skupiny a měly by být datovány až do období po ukončení markomanských válek – *Kuzmová 1997, 22; Tyszler 1999a, 47; Kortüm-Mees 1998, 162; Gabler 2001, 123*. Nejpočetnější je skupina II s 8-9 datovatelnými kusy. Nejvíce ze skupiny IIa (6 ks), které jsou datovány do období po markomanských válkách, do poslední čtvrtiny 2. a počátku 3. stol. Ze skupin IIb a IIc známe zatím pouze po jednom fragmentu, jsou datovány od konce 2. - 1. třetiny 3. století. Ze skupiny III registruji zatím jediný fragment (lok. Černín), který je již datován do závěrečné fáze (210/220 – 235/245/260 n.l.) masové výroby reliéfní sigillaty v Rheinzabernu. I v dalších oblastech barbarika vychází chronologizace přísunu velmi podobně: sledujeme postupný nárůst od časného zboží (skupina Ia a skup. Ib) s největším množstvím ve skupině IIa, počet sigillaty patřící do skupin IIb-c mírně klesá a skupinu III zastupuje již jen menší procento nálezů (*Kuzmová (1997, 21-25, 90-92; Tyszler 1999a, 47, Tab. X; Klanicová 2007, 180; Laser 1998, Tab. 6; Erdrich 2001, 54-55, 57;)* – tab. 15. Podobnou podílovou strukturu v rámci jednotlivých Bernhardových skupin zjišťujeme jak na limitu, tak i ve vnitrozemí provincií; ovšem jsou i výjimky. Ve většině oblastí barbarika zaujímá rheinzabernská produkce největší podíl (tab. 16, mapa 13). Jiná situace ovšem panuje v oblastech severně a severovýchodně od dolního toku Rýna, zde má největší zastoupení trevírská TS (*Erdrich 2001, 50-51*). Situace odlišná od ostatních částí barbarika v těchto posledně jmenovaných oblastech souvisí s převahou trevírské sigillaty v blízkých provinciích Dolní a Horní Germanie.

Dílny ve Westerndorfu byly založeny na hranici Raetie a Norika okolo r. 175 n.l., krátce po skončení prvních událostí markomanských válek. Produkce těchto dílen vyvrcholila na počátku 3. století a výroba může být s jistotou sledována do r. 233 n.l. (vpád Alamanů). Konec produkce je otevřenou otázkou, není totiž jasné, zda skutečně podlehly zničení okolo r. 233 n.l., protože pouze 2 km vzdálené dílny v Pfaffenhofenu pokračovaly v produkci i po vzpomínaných událostech. Na území Čech bylo zatím rozpoznáno pouze 7 fragmentů z 6 (3+3?) nádob, jež se podílí na určitelných nálezech TS 1.- 3. stol. v Čechách pouze 7,7 % (tab. 22). Pochází ze 6 sídlištních lokalit (14,3 % - tab. 24) – mapa 6. Přesněji určitelné kusy patří jen reliéfním nádobám Drag. 37. 2 ks (3 zlomky) patří do 1. fáze westerndorfské produkce – do okruhu dílen Comitiala (cca poslední čtvrtina 2. stol.), zatímco fragment ze Sedlce a snad i z Opolan spadají již do 2. fáze – okruhu Helenia (první třetina 3. století) – tab. 17. Podíl pouhých 7,7 % může ale v Čechách být podhodnocený, neboť některé fragmenty byly zařazeny jen rámcově jako Rheinzabern/Westerndorf (tab. 14), která zaujímá 9 % všech nálezů (tab. 22).

Zjišťujeme absenci westerndorfské produkce v západní části sledovaného barbarika a směrem na východ postupně přes sporadický výskyt až k třetinovému podílu mezi všemi nálezy TS na JZ Slovensku v předpolí severopanonského limitu a v sarmatské oblasti východně Panonie. Čechy do tohoto obrazu postupného zvyšování výskytu této sigillaty od západu na východ víceméně zapadají. Tato situace je srovnatelná a vysvětlitelná právě velmi podobnou strukturou výskytu westerndorfské produkce v podunajských provinciích, zatímco v porýnských téměř chybí. Export probíhal především do oblastí východně od Westerndorfu –

provincie Norikum, Panonie, Dácie a Moesie – zde se kumulují hlavně při limitu (*Berke 1990, 68-69; Gabler 1983, Abb. 1; 2001, 123-125*).

Výrobní v Pfaffenhofenu byly založeny na začátku 3. stol. ve vzdálenosti jen 2 km od dílen ve Westerndorfu (jako jejich filiálka) a produkovaly již zboží horší kvality s jednodušší dekorací. První fáze je svázána s činností mistra Helenia, pozdní fázi představují výrobky mistra Dicana. Na rozdíl od Westerndorfu pracovaly tyto dílny až do r. 259/260, nejpozději do 70. let 3. stol. Odbytišti se staly podunajské provincie (Norikum, Panonie a také Dácie), kde toto zboží vystupuje především na vojenských stanovištích a osadách při limitu. Západně od svých dílen (ležely na hranicích Norika s Raetií) je nalézáno jen velmi zřídka (*Gabler 1978, 133-140; Tyszler 1999a, 60*). Zatím jediný jistě rozpoznáný exemplář z Čech představuje starý nález z Lovosic (okruh Helenia, 1. pol. 3. stol.), který tak představuje pouze 1,3 % ze všech určitelných nálezů TS 1. - 3. stol. v Čechách (dle zastoupení na lokalitách 2,4 % - tab. 22 a 24). Nejvýraznější zastoupení výrobků z Pfaffenhofenu zjišťujeme na území Polska - 14 % (*Tyszler 1999a, 69, Ryc. 2*) a též na V Slovensku – 15 % (*Kuzmová – Roth 1988, 148, Tab. XIII*); dále v sarmatské oblasti východně Panonie 7,6 %; na JZ Slovensku 4,7 % (*Kuzmová 1997, 30*); v sev. části Dolního Rakouska 2,5 % (*Stuppner 1994a, Abb. 1*); na Moravě byla tato TS rozpoznána již jen ve 3 případech ze 3 lokalit - 1,2 % nálezů (*Klanicová 2007, 183*). V oblastech V a SZ Německa a v Holandsku již není pfaffenhofenská TS zastoupena vůbec (*Laser 1998, 10; Erdrich 2001, 50-51*).

Z reliéfně zdobených nádob sigillaty 1. – 3. stol. byl identifikován pouze jediný tvar - mísa Drag. 37 (59 ks jistě určených nebo velmi pravděpodobných ze 74 tvarově určených kusů, tj. 79,7 % - tab. 21). Reliéfní mísy Drag. 37 převažují téměř ve všech částech barbarika, kromě SZ Německa (tab. 20). V porovnání s barbarikem se tvarová struktura nálezů sigillaty na limitu odlišuje zhruba stejně početným zastoupením reliéfní a hladké TS – srv. např. kastel Lentia na norickém úseku (*Ruprechtsberger 1980*) nebo kastel Sorviodurum na raetském úseku limitu (*Walke 1965, 25-36*). V rámci tzv. hladké sigillaty jsem v Čechách rozlišil 11 různých tvarových typů nádob (tab. 21); nejvíce tvarů zastupují výrobky Rheinzabernu. Na 3 nádobách máme též doloženy kolky výrobců (2x Drag. 37, 1x Drag. 18/31). Zajímavé je, že na spodcích dvou nádob TS z Čech s kolky se také vyskytují tzv. graffita X formy (Beroun – Havlíčkova ul. a Neratovice), jež byly na nádoby vyrývány zřejmě až během jejich používání.

Z výše uvedených statistických důvodů zde procentuální podíly nálezů z jednotlivých dílen v rámci 1. části katalogu vypočítávám bez neurčitelných jedinců a bez TS z mladších kontextů. Protože tzv. pozdní sigillata 4. – 5. stol. je v Čechách zastoupena v relativně vyšším počtu a v nálezech určitelné TS tak tvoří více jak 11 % podíl (na rozdíl od většiny ostatních oblastí barbarika, kde se na celkovém počtu podílí jen nepatrně - pouze s výjimkou středního Porýní, Pomohani a Holandska – *Berke 1990, 96-98, Abb. 11-13*), rozpočetl jsem procentuální nálezové podíly jak bez pozdní sigillaty (tedy pouze 78 ks určitelné sigillaty 1. – 3. stol. – tab. 23), tak včetně této sigillaty (pak tedy 88 ks veškeré určitelné sigillaty 1. – 5. stol. – tab. 24). Domnívám se, že relevantnější srovnání s většinou ostatních oblastí barbarika skýtá uvedený první výpočet bez započtení pozdní TS (tab. 23).

DÍLNY								Celkem
JG	SG	T	H	Rh	Rh/W	We	Pfaf.	
2	18+10?	1	1	22+10?	7	3+3?	1	78 ks
2,5%	35,9%	1,3%	1,3%	41%	9%	7,7%	1,3%	100%

Tab. 22: Podíl zastoupení jednotlivých produkčních center 1.- 3. stol. v Čechách v počtech kusů TS a procentech (započítáváno pouze 78 kusů ze 42 lokalit z 1. části katalogu – bez neurčitelných jedinců, tzv. pozdní TS a TS z mladších kontextů - pouze s výjimkou zl. z Koštic) - viz výše. Vysvětlivky: JG = jihogalské dílny, SG = středogalské dílny, T = Trevír, H = Heiligenberg, Rh = Rheinzabern, Rh/We – sigillata, která nebylo možné rozlišit, zda pochází z Rheinzabernu nebo Westerndorfu, Pfaf = Pfaffenhofen.

DÍLNY										
JG	SG	T	H	Rh	Rh/W	We	Pfaf.	Arg	TSch	celkem
2	18+10?	1	1	22+10?	7	3+3?	1	5+3?	2	88 ks
2,3%	31,8%	1,1%	1,1%	36,4%	8%	6,8%	1,1%	9,1%	2,3%	100%

Tab. 23: Podíl zastoupení jednotlivých produkčních center v Čechách v počtech kusů a procentech, včetně pozdní sigillaty (započítáváno pouze 88 kusů ze 45 lokalit z 1. části katalogu – bez neurčitelných jedinců a TS z mladších kontextů - pouze s výjimkou zl. z Koštic) - viz výše.

Z území Čech známe dva nálezy pozdní severoafrické TS chiary ze dvou lokalit – z výšinného sídliště Závist u Prahy a ze Slavhostic ve východních Čechách. Pozdní severoafrická sigillata je severně Dunaje a Rýna ojedinělá, české lokality jsou zatím v naddunajské části barbarika nejzápadnějšími (mapa 18). V obou případech se jedná o fragmenty z talířovitých tvarů s vnitřní kolkovou výzdobou, bohužel přesnější datace je prozatím nejasná, rámcově 4.- 5. stol. (tab. 27). Nepomohou nám ani jejich archeologické kontexty, neboť rozsáhlý výzkum na Závisti bohužel není vyhodnocen a charakter lokality Slavhostice zůstává otázkou.

Pokud ponecháme stranou nejisté, neurčitelné nebo nerevidované nálezy snad též pozdní TS (Březno, Velké Přílepy a Záhoří u Žatce), zjišťujeme, že všechny nálezy argonské pozdní sigillaty registrujeme pouze v rámci Pražské kotliny (mapa 7 a 17). Ze dvou hrobů ji známe z nově zkoumaného pohřebiště doby stěhování národů v Praze-Zličíně (celá miska tvaru Chenet 319 a fragment další nádoby), datačně je ukotveno do období vinařické skupiny. V germánském barbariku sice převažují nálezy argonské pozdní TS ze sídlištního prostředí, ale nachází se i na pohřebištích a to jak v blízkosti limitu (např. Rheindorf, Kahl am Main), tak i dále od provincií (Mahndorf v Dolním Sasku, Deersheim v Sasku-Anhaltsku). Další nový nález, tentokrát ze sídlištního prostředí, poskytla lokalita Praha-Kbely (avšak není jisté, zda jde přímo o argonskou produkci).

Fragmentů z nejvíce nádob argonské TS bylo vyzvednuto při systematickém dlouhodobém výzkumu na polykulturní výšinné lokalitě Závist u Prahy, z kontextů fázi osídlení v pozdní době římské a době stěhování národů. Zlomky nádob mísovitých tvarů Chenet 324, 319/320/324 + mortaria Drag. 45/Chenet 328b (tab. 27) + možné další zatím nerevidované sice nelze přesněji datovat (4. – 5. stol.), ale jejich větší počet a širší rozptyl na lokalitě však naznačuje důležitou informaci o zdejším zřejmě běžnějším používání této keramiky. Datačně stěžejní je spodní část mísy tvaru Chenet 320 s kolkovou výzdobou, pravděpodobně se vzorem Unverzagt/Chenet 163, který je třeba datovat do 1. pol. 5. stol., újeji snad až do rozmezí 420/425 – 450 n.l. (což mění původní názory, které importovanou keramiku na Závisti spojovaly s předchozím 4. stol., tedy s velmi odlišnými kulturními souvislostmi). Zda výskyt datačně obtížněji zařaditelných fragmentů chronologicky souvisí také spíše až s 5. stol. bude možné posoudit až po komplexním zpracování tohoto rozsáhlého výzkumu. Zároveň je třeba znovu připomenout, že zde byl nalezen též fragment pozdní sigillaty ze zcela odlišné produkční oblasti – severní Afriky. Jedinou další lokalitou v barbariku s přítomností pozdní argonské i severoafrické TS je sídliště a pohřebiště Kahl am Main v dolním Pomohání a není snad bez zajímavosti, že v textu jsou na základě keramiky zmíněny vztahy k vinařické skupině (Teichner 1999). Značný význam výšinné lokality na Závisti naznačují i další předměty římské proveniencí (keramika, zlomky skleněných i bronz. nádob) - Motyková – Drda - Rybová 1991.

Přítomnost fragmentů více nádob pozdní argonské sigillaty a zároveň severoafrické TS na sídlišti Závist u Prahy je tedy ve středoevropské části barbarika zcela ojedinělým jevem a je zřejmě podmíněna výjimečným postavením lokality v rámci středních Čech v době stěhování národů. Jediný lépe datovatelný zlomek s kolkovou výzdobou lze chronologicky spojit s obdobím vinařické skupiny. Co se týče argonské sigillaty z Prahy-Zličína, hrobové celky

sice nejsou ještě detailně vyhodnoceny, ale pohřebiště je datováno taktéž do období vinařické skupiny. Jistá koncentrace pozdní sigillaty tak může podporovat význam Pražské kotliny v této fázi doby stěhování národů (chronologie viz *Droberjar 2008, obr. 96*; významné lokality a mapa *tentýž, 160-161, obr. 93*), na její důležitost poukazují nejen staré výzkumy větších pohřebišť (Dejvice 6 - Podbaba, Kobylisy, Veleslavín – *Droberjar 2005, 821-822, 829, 839*) či bohatších hrobů (Radotín 3, Libeň 1 – *Droberjar 2005, 830-831, 837*), pozdní importy konce 4. – 1. pol. 5. stol. (skleněné nádoby a přezky z Porýní, keramické džbány a bronz. tordované náramky z Podunají; mince ze 4.-5. stol. – *Droberjar 2005, 802-807*) a též honosný zlatý náramek typu Tournai-Blučina z širší oblasti Prahy (*Droberjar 2001, 517, 525*), tak i nové výzkumy pohřebišť (Litovice - *Pleinerová 2006* a hlavně Zličín - *Vávra – Kubálek – Jiřík – Kuchařík 2007; Jiřík – Vávra 2008*) a též sídlišť (Kobylisy – *Frolík – Jílek – Jiřík – Urbanová 2011*). Je tedy jen škoda, že klíčová lokalita Závist u Prahy, nejen z pohledu nálezů pozdní sigillaty, zůstává stále odborně nevyhodnocená.

Z určitelné sigillaty 1. - 3. stol. zaujímá největší podíl zboží z Rheinzabernu (41 %) a ze střední Galie (35,9 %); keramika z Westerndorfu je již zastoupena méně (7,7 %) a nálezy sigillaty z jižní Galie, Trevíru, Heiligenbergu a Pfaffenhofenu jsou ojedinělé (tab. 22). Tato skladba nálezů se nejvíce blíží limitním lokalitám v provincii Norikum – jak z její západní části (Lentia – odtud přes jižní Čechy předpokládán přísun nejvíce importů včetně sigillaty), tak překvapivě i z východní části Norika (Vindobona, Carnuntum – část sigillaty se do Čech zřejmě dostávala i přes Moravu, čemuž by nasvědčovaly i její nové nálezy ve východních Čechách a jiné římsko-provinciální artefakty z českomoravského pomezí) – tab. 26. Provenience některé sigillaty i novější nálezy TS z jihozápadních Čech napovídají další možný směr přísunu z území provincií - z Raetie přes JZ Čechy (mapa 19).

Výrobky datovatelné již do 1. stol. představují pouze 3 zlomky (ale ze 2 nádob) jihogalské provenience ze 2 lokalit, navíc blíže datovatelný je pouze exemplář z jihočeského Sedlce (poslední třetina 1. stol.) a zaujímají tak pouze 2,27 % všech nálezů dílensky zařaditelné sigillaty 1.- 5. stol. (tab. 40:2-3. sloupec). Naprostá většina (86,36 % - tab. 40: 3. sloupec) spadá do 2. – 1. pol. 3. stol., sigillata prokazatelně datovatelná pouze do průběhu úseku 2. pol. 2. – 1. pol. 3. stol. tvoří 67 % (tab. 40: 2. sloupec). Podíl pozdní sigillaty 4. – 5. stol. zbývajících 11,36 % (tab. 40: 2-3. sloupec).

Otázka, zda vůbec, případně v jaké míře a jakým způsobem, se sigillata dostávala do oblastí barbarika i v průběhu markomanských válek, patří k často řešeným úvahám (stejně tak v případě jiných druhů artefaktů římského původu – viz *Musil 2008, 110*).

Jak již bylo uvedeno, výroba většiny sigillaty nalezené v Čechách spadá do rozmezí od pol. 2. stol. do konce 1. třetiny 3. stol. (tab. 40). Vzhledem k tomu, že markomanské války probíhaly v 60.-70. letech 2. stol. (166 – 180 n.l. – shrnutí informací např. *Dobiáš 1964; Kehne 2001; 2009*), nevyhneme se zde otázkám, zda se do Čech nějakým způsobem dostávala sigillata také v tomto válečném období. V Čechách rozpoznané výrobky většiny středogalských mistrů - Cinnamus, Laxtucissa, Paternus II, případně Mercator II (tab. 6) a též mistr Ciriuna z Heiligenbergu se totiž datací své činnosti s obdobím markomanských válek částečně překrývají; naopak časné rheinzabernské zboží datovatelné před r. 180 zde zatím prokázáno nebylo.

Problémem je, že markomanské války trvaly v porovnání s možnostmi absolutní datace TS jen krátce, navíc nehledě k otázkám spojeným s úvahami nad uplynulou dobou mezi výrobou nádoby a její distribucí na území barbarika či k otázkám doby jejího používání a možnostem datování nálezových kontextů. Z těchto i výše uvedených důvodů zatím nemohou být určitelné nálezy TS v Čechách používány jako podpůrné argumenty při hypotézách podobného charakteru (hypotézy římské přítomnosti v době markomanských válek v Čechách), jako představil *M. Jančo (2005)*. Domnívám se, že jediný sigillatový nález, jehož přísun do Čech by mohl být s větší pravděpodobností spojován s událostmi markomanských

válek, je celá mísa mistra Ciriuny z Heiligenbergu, nalezená v Neratovicích (okr. Mělník). Mistr Ciriuna sice produkoval keramiku od 50. až do min. 70. let 2. stol., nicméně pro Čechy neobvyklá provenience, druhotně vyrytá značka (graffiti), oprava nádoby a zvláštní uložení svědčí pro nestandardní směr a hlavně způsob jejího přisunu (viz podrobná analýza a argumentace - *Halama 2010a* + kap. Jak vysvětlit nález sigillatové mísy z Neratovic?). Musíme se smířit s faktem, že v případě středogalské sigillaty mistrů Cinnama, Laxtucissy, Paterna II, příp. Mercatora II nelze (zatím?) rozhodnout, zda se do Čech dostaly před markomanskými válkami, či až v jejich průběhu, anebo průběžně během celé 3. čtvrtiny 2. stol.

Domnívám se, že k přisunu sigillaty do Čech docházelo z největší části v důsledku hospodářsko-obchodních vztahů, při nichž důležitou roli snad mohly hrát zvýšené pohraniční styky. Nepřímým důkazem může také být zjištěná relativní rozšířenost na českých lokalitách, rozptýlených ve všech tehdy osídlených oblastech a též poměrně větší počet germánských sídlišť s přítomností římské užitkové keramiky, jež je navíc doložena společně se sigillatou na min. 17 lokalitách z 1. části katalogu (tab. 30). Některé výrobky se sem snad mohly dostat jako válečná kořist, odměna či politický dar, ale zřejmě jen v omezené míře - snad by v tomto směru šlo uvažovat o neratovickém nálezu mísy z Heiligenbergu (argumentace viz dále, kap. Jak vysvětlit nález sigillatové mísy z Neratovic?). Domnívám se ovšem, že tyto formy přisunu jsou reálnější spíše v jiných typech římských výrobků, neboť např. součástí kořisti si lze těžko představit předměty, které vyžadovaly zvláštní obaly, zejména právě keramické a skleněné nádoby (*Droberjar 2007, 58*). Složitostmi forem vztahů jak římsko-germánských, tak vnitrogermánských a s nimi svázanými pohyby předmětů římské i germánské provenience v barbariku se nověji zvláště pro období po Commodově míru zabývá *J. Tejral (2006 - k sigillatě viz s. 153-157, souhrnně s. 165-166)*. Obecně k problematice obchodu v pravěku, možnostem a metodám jejího zkoumání je zajímavá studie *V. Salače*, který mj. upozorňuje na omezenou schopnost badatelů rozlišit, zda nález představuje doklad obchodu/směny či snad dovoluje jinou interpretaci a připomíná rozdílné názory badatelů např. na úlohu obchodu v římské říši (*Salač 2006, 36-37*).

V Čechách vychází celkový nálezový průměr poměrně přesně 2 ks sigillaty na 1 lokalitu. Podobný poměr vykazuje Polsko a také sarmatská oblast východně Panonie; v regionech germánského barbarika blízko limitu je však počet sigillaty několikanásobně vyšší než počet lokalit (tab. 28 – 29). V drtivé většině pochází sigillata z germánských sídlišť (40 lokalit z 1. části katalogu), které jsou rozprostřeny ve všech hlavních oblastech známého osídlení doby římské (severozápadní, střední, východní a jižní Čechy), zajímavé jsou doklady z jihozápadních Čech a zcela nové objevy ve východní části východních Čech (mapa 2). I v rámci jednotlivých regionů byly ve struktuře nálezů TS pozorovány odlišnosti. Sídliště Sedlec (tab. 31) a Praha-Bubeneč/Podbaba (tab. 32) vynikají nejen nadprůměrným počtem nálezů, ale též dalšími aspekty (výhodnost polohy, další předměty římské provenience, doklady intenzivní železářské výroby, rozsah lokality). Co se týče vztahu k dalším importům, TS se nejčastěji na stejné lokalitě vyskytla s provinciální spotřební keramikou, na 2. místě jsou spony (tab. 30). Nejvíce nálezů sigillaty pochází z objektů interpretovaných jako zahloubené chaty a také z povrchových kulturních vrstev (tab. 33).

Celkem registrujeme pouze 8 chronologicky zařaditelných sídlištních objektů (publikovaných nebo alespoň částečně mi badatelsky zpřístupněných) s nálezem přesněji určitelné sigillaty ze 4 germánských osad (tab. 34). Ve většině těchto sledovaných sídlištních objektů datace fragmentů sigillaty zhruba odpovídá dataci objektů, ve kterých byly nalezeny (nebo se alespoň koncové období výroby TS datačně dotýká počátku určeného relativně-chronologického stupně daného objektu).

Snažil jsem se též detailněji zabývat unikátním nálezem celé sigillatové mísy z Neratovic. Zde jsem pracoval s informacemi ve třech propojujících se úrovních: 1. analýza sigillatové

mísy, nálezů a nálezových situací z této polohy a přehled soudobých lokalit v nejbližším okolí; 2. rozbor dopisu J. Böhma, který zachytil nálezové okolnosti s nejmenším časovým odstupem; 3. hledání analogií ke zjištěným jevům, vyplývajících z analýzy mísy, dalších nálezů a archeologických situací z této polohy i okolí. Provenience neratovické mísy (hornogermánské dílny v Heiligenbergu) je v sigillatových nálezech z Čech naprosto ojedinělá. Mohla by ukazovat jiný směr (i způsob) jejího přísunu, než jsou tradičně uváděny, tedy nikoliv z norického úseku limitu, ale spíše z prostoru hornogermánsko – raetského, snad přes jihozápadní Čechy. Druhotně vyrytá značka (graffiti) X-formy vyrytá na spodku nádoby spíše svědčí proti přenosu obchodem, mísa byla pravděpodobně na území provincií nějakou dobu používána. Těžko říci, zda lze stejným způsobem uvažovat i o provedené opravě nádoby – k ní mohlo dojít jak v barbariku, tak již na území provincií, což by mohlo být vzhledem k pozoruhodné analogii ze Straubingu dokonce pravděpodobnější. Poslední kategorií tvořící její nálezovou výlučnost je celistvost nádoby. Až na lokalitu Gross Ballhausen, kde mísa TS sloužila jako schránka na mincovní depot, byly všechny ostatní známé celé nádoby sigillaty v germánském barbariku součástmi hrobů, častěji žárových, ale také kostrových; ze sídlištního prostředí neznáme jediný případ. Z dopisu J. Böhma mj. vyplývá, že sigillatová mísa byla údajně překryta „dvěma mlýnskými kameny, jejichž rozměry a zpracování rovněž svědčí pro římský původ“ - ikdyž se tyto nezachovaly, je důvodné se domnívat, že měl na mysli nejspíše kameny ručního rotačního mlýnku. Ty nebyly v germánském barbariku neznámé, jejich nálezy jsou doloženy i pro Čechy – analogií ze stejného období představují nálezy ze sídliště v Černíně (okr. Beroun). Žernovy (ale i drtidla) kromě funkce mletí někdy druhotně sloužily ke zcela jiným účelům, také mimo sídlištní prostředí. Zajímavým případem je pravděpodobně mladořímský žárový hrob z Kelčic (Morava), kde byla popelnice překryta běhounem.

Poloha nálezu neratovické mísy byla součástí rozsáhlé polykulturní lokality, kde z doby římské máme doloženy intenzivní sídlištní aktivity od 2. po 4. století, včetně přítomnosti dalších římských keramických importů. V blízkosti se zřejmě nacházely žárové hroby - jistý na pozemku p. Kučery, existence dalších by mohly naznačovat obě zmínky v dopise *J. Böhma* (bílé zbytky – „*patrně zbytek žárového hrobu*“ - v germánské amforovité nádobě a dále střepy z nádoby přirovnávané k urně z Lobkovic) a také vzpomeňme na výzkum *A. Ševčíka* – ve dnech 29.-30.10. 1928 mj. objevil nedatovaný žárový hrob odkrytý v těsné blízkosti torza nádobky z doby římské a dalších střepů). Významnost lokality zřejmě byla podtržena bezprostřední blízkostí toku Labe a existencí komunikačně důležitého brodu.

Domnívám se, že dovoz sigillatové neratovické mísy se udál nestandardním způsobem, dle datace pravděpodobně v období kolem markomanských válek (kořist?, odměna?), mísa byla poté navíc uložena nestandardním způsobem (žárový hrob?) na v té době snad významnější lokalitě. Při hodnocení jsem se snažil mít na zřeteli vždy co největší míru pravděpodobnosti předkládaných interpretací, vycházejících z provedených analýz a nalezených analogií.

Tímto se dostáváme k problematice nálezů sigillaty v hrobech či na pohřebištích – tyto doklady jsou totiž v Čechách i na Moravě velmi řídké, drtivá většina TS pochází z areálů sídlišť. V Čechách (kromě nálezů z kontextů kostrových hrobů doby stěhování národů – Dobroměřice, Hostivice, Lovosice a Praha-Zličín) se jedná v rámci doby římské o 2 lokality nejisté (pohřebiště Přešťovice a hypoteticky uvažovaný hrobový nález z Neratovic) a 2 jisté – Vrchnice a Třebusice.

V případě ojedinělého žárového hrobu z Vrchnice (pol. 3. stol.) se uvažuje, že jde o celek v Čechách cizorodý, neboť část misky točené na kruhu germánské produkce má obdoby v sasko-duryňské oblasti, taktéž misky Drag. 33 se na rozdíl od Čech vyskytují hojně v Duryňsku (*Košnar - Braun 1981, 232-238, obr. 2:3*).

V rámci naddunajského barbarika (Čechy, Morava, JZ Slovensko, sev. část Dolního Rakouska) nejvíce zlomků sigillaty pochází z moravského žárového pohřebiště v Šitbořicích: všech 32 zlomků TS (28 se stopami přepálení) bylo nalezeno pouze v rámci areálu pohřebiště,

datované jsou v rozmezí 2. pol. 2. – 1. pol. 3. stol. (*Droberjar – Kazdová 1993, 138-147, Abb. 15*). Z nového detailního zpracování *M. Vlacha* však vyplývají zajímavé skutečnosti. Bylo zde identifikováno více druhů nálezů s původem či hlavním rozšířením v severnějších oblastech barbarika (hlavně przeworská a wielbarská kultura), které se v moravském prostředí vyskytují ojediněle - přezky typu G 16, spony s válcovitou hlavicí A 120-130, pozdní „vendická“ spona A 43, závěsek z náušnice, zlaté prsteny, žlábkované vědro E 44, jednozubé hákovité klíče (*Vlach 2010, 109-110, 143-144, 149-155, 163-164, 199-200, 209*).

Z areálu rozsáhlého žárového pohřebiště (též mimo hrobové celky) v Třebusicích známe 7 většinou přepálených zlomků TS. Nekropole sice ještě nebyla komplexně vyhodnocena, nicméně byly zde také konstatovány przeworské a wielbarské prvky, ženský hrob XXXV/42 (mj. 3 spony s válcovitou hlavicí, zlatý prsten, stříbrný náramek, 2 stříbrné náušnice) byl dokonce označen za první zřetelný doklad wielbarské kultury v Čechách (*Droberjar 1999, 5, Tab. 18:1-2; 2004*).

Nově prozkoumané žárové pohřebiště v Brně-Modřicích (na Moravě prokázána TS na pohřebištích pouze na 2 lokalitách) poskytlo 2 zlomky TS přímo ze dvou hrobů. Výzkum zatím není podrobně publikován, nicméně v předběžné zprávě se uvádí, že některé artefakty mají analogie v jižním Polsku v náplni przeworské kultury a na pohřebišti vůbec jsou doloženy úzké kulturní styky se Slezskem (spony, náramky, keramika) - *Kos 2004, 184; Klanicová 2007, 176*.

V posledních letech nabývá na intenzitě studium výskytu prvků či projevů przeworské a wielbarské kultury ve svěbském naddunajském barbariku – pro oblast Čech např. *Droberjar 2004; Jílek 2009*, pro Moravu např. *Tejral 2006* a pro JZ Slovensko naposledy *Ruttkayová 2009*. Stále však přetrvává dilema badatelů, zda tyto cizí prvky znamenají pouze ovlivnění (doklady nově se prosazujících módních trendů, komunikace či rozsáhlejší kontakty určitých osob) nebo fyzickou přítomnost cizích etnik. Nejvíce těchto severských prvků je v naddunajském prostoru shledáváno kolem období markomanských válek a ve starší fázi mladší doby římské, do tohoto období spadá též datace sigillaty ze všech výše zmíněných českých a moravských pohřebišť a hrobů. V této souvislosti nelze nezmínit také dolnorakouskou lokalitu Wulzeshofen se 2 údajnými bohatými hroby (mladší hrob s TS), neboť starší z obou hrobových celků je považován za odraz przeworské i pomořské kulturní sféry (*Vlach 2010, 150*).

Potom se nám tedy naskytá otázka, zda náhodou nelze spojovat ojedinělou existenci zlomků sigillaty na českých (Třebusice) a moravských (Šitbořice, Brno-Modřice, eventuelně Mikulov?) pohřebištích také s určitými projevy przeworské a wielbarské kultury, zvláště pokud víme, že v prostředí przeworské kultury se TS nachází většinou na pohřebištích a v prostředí wielbarské kultury známe TS dokonce pouze z pohřebišť a ojedinělých nálezů (*Tyszler 1999*). Vzhledem k tomu, že TS z Třebusic a Šitbořic nepochází z žádného hrobového celku a pohřebiště Brno-Modřice s nálezy TS z hrobů není dosud publikováno, nelze tuto teorii argumentačně podložit. Jsme pouze odkázáni na výše zmíněné indicie, které bychom však měli mít na paměti a počítat do budoucna s nastíněnou teorií jako s jednou z možných variant interpretace.

V hrobech doby stěhování národů a v mladších kontextech často měnila sigillata původní funkci (nejčastěji zlomky upraveny na závěsky či jiné předměty).

Na území Čech byly na 3 lokalitách identifikovány též provinciální imitace sigillaty. K jejímu napodobování docházelo i v keramice germánské v Čechách a na Moravě, jak dosvědčuje několik případů, ovšem v menší míře než bychom očekávali.

Nejlepší srovnání s dalšími druhy předmětů římské proveniencí skýtá provinciální spotřební keramika. V rámci veškerých keramických nádob římské proveniencí zaujímá sigillata v Čechách zdaleka největší podíl - 45,3 %. Většina aspektů je podobných, spotřební keramika se však liší zejména v daleko bohatším zastoupení pozdní produkce 4.- 5. stol.

Výskyt TS v Čechách víceméně odpovídá situaci zjištěné na limtu nejbližší položené provincii – Noriku a tento závěr můžeme konstatovat ve většině oblastí okolního barbarika v porovnání k nim nejbližším provinciím. Nálezy sigillaty v barbarských oblastech tak především odráží hospodářsko-společenský vývoj podunajských a porýnských pohraničních oblastí římské říše. Počet identifikovaných kusů TS v Čechách se sice nemůže rovnat se zjištěným množstvím u Germánů a Sarmatů sídlících v předpolí panonského limitu, ale přibývající pramenná základna je srovnatelná s hustotou nálezů TS v dalších oblastech neřímské Germánie. Datace a zjištěné podíly TS jednotlivých dílenských okruhů v Čechách víceméně zapadají do celkového obrazu její přítomnosti v barbariku.

Výběr z použité literatury

- Bakker, L. 2001: Rädchenverzierte Argonnen-Terra Sigillata aus Worms und Umgebung. Wormsgau 20, 27-42.
- Berke, S. 1990: Römische Bronzegefäße und Terra Sigillata in der Germania libera. Boreas, Beiheft 7. Münster.
- Bernhard, H. 1981: Zur Diskussion um die Chronologie Rheinzaberner Relieftöpfe. Germania 59, 79-93.
- Böhme, H.-W. 1975: Archäologische Zeugnisse zur Geschichte der Markomannenkriege (166-180 n. Chr.), Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 22, 153-217.
- Braun, P. – Košnar, L. 1981: Žárový hrob mladší doby římské z Vrchnice, okr. Chomutov. Praehistorica 8, 233-239.
- CGP: Stanfield, J. A. – Simpson, G. 1990: Central Gaulish Potters. London (nové přepracované vydání).
- CRFB-D7 = Berke, S. 2009: Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Deutschland. Band 7. Land Nordrhein-Westfalen, Landesteile Westfalen und Lippe. Bonn.
- Drag.: Dragendorff, H. 1895: Terra Sigillata. Ein Beitrag zur Geschichte der griechischen und römischen Keramik. Bonner Jahrbücher 96-97, 18-155.
- Droberjar, E. – Kazdová, E. 1993: Das Brandgräberfeld aus der römischen Kaiserzeit von Šitbořice in Mähren. Časopis Moravského zemského muzea v Brně – Vědy společenské 78, 97-149.
- Droberjar, E. 1991: Terra Sigillata in Mähren. Funde aus germanischen Lokalitäten. Brno.
- Droberjar, E. 2001: Zlatý náramek typu Tournai-Blučina ze středních Čech. Archeologie ve středních Čechách 5, 517-527.
- Droberjar, E. 2004: Pobaltský (wielbarský?) šperk ženského oděvu ze 2. pol. 2. st. v hrobě č. 718 z Třebusic. In: Europa Barbarica, Monumenta Stud. Gothica 4, Lublin, 101-112.
- Droberjar, E. 2005: Praha germánská. In: Lutovský, M. – Smejtek, L. (eds.), Pravěká Praha, 777-841. Praha.
- Droberjar, E. 2007: „Veteres illic Sueborum praedae et nostris e provinciis lixae ac negotiatores reperti...“ (Tacitus, Ann. II,62,3). K interpretaci římských importů u českých Svěbů v době Marobudově. In: E. Droberjar – O. Chvojka (Eds.), Archeologie barbarů 2006. Archeologické výzkumy v jižních Čechách – Supplementum 3. České Budějovice, 41-91.
- Droberjar, E. 2008: Mladší doba římská; Doba stěhování národů. In: Salač V. (Ed.), Archeologie pravěkých Čech 8. Doba římská a stěhování národů. Praha, 127-194.
- Eggers, H. J. 1951: Der römische Import im freien Germanien. Hamburg.
- Erdrich, M. 2001: Rom und die Barbaren. Das Verhältnis zwischen dem Imperium Romanum und den germanischen Stämmen vor seiner Nordwestgrenze von der späten römischen Republik bis zum Gallischen Sonderreich. Mainz.

- Faber, A. 1994: Das römische Auxiliarkastell und der vicus von Regensburg – Kumpfmühl. Münchner Beitr. Vor- u. Frühgesch. 49. München.
- Fischer, T. 1994: Archäologische Zeugnisse der Markomannenkriege (166-180 n. Chr.) in Raetien und Obergermanien. In: H. Friesinger – J. Tejral – A. Stuppner (eds.), Markomannenkriege – Ursachen und Wirkungen. Brno, 341-354.
- Fölzer, E. 1913: Die Bilderschüsseln der ostgallischen Sigillata-Manufakturen. Bonn.
- Forrer, R. 1911: Die römischen Terrasigillata – Töpfereien von Heiligenberg – Dinsheim und Ittenweiler im Elsass. Ihre Brennöfen, Form- und Brenngeräte, ihre Künstler, Fabrikanten und Fabrikate. Stuttgart.
- Gabler, D. – Kellner, H. J. 1993: Die Bildstempel von Westerndorf II. Hellenius und Onniorix. Bayerische Vorgeschichtsblätter 58, 185-270.
- Gabler, D. – Vaday, A. H. 1992: Terra sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dazien. 2. Teil. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 44/1, 83-160.
- Gabler, D. 1988: Spätantike Sigillaten in Pannonien. Ein Nachtrag zu den nordafrikanischen Sigillaten. Carnuntum Jahrbuch 1988, 9-40.
- Gabler, D. 1994: Über die aussagekraft der Terra Sigillata-Funde bezüglich der Zerstörungen in den Provinzen. In: H. Friesinger - J. Tejral - A. Stuppner, Markomannenkriege – Ursachen und Wirkungen. Brno, 355-369.
- Gabler, D. 2001: Terra Sigillata-Funde aus der sarmatischen Siedlung Dunakeszi – Alagi Major. Slovenská archeológia 49, 119-138.
- Gassner, V. – Groh, S. – Jilek, S. – Kaltenberger, A. – Pietsch, W. – Sauer, R. – Stiglitz, H. – Zabeňlický, H. 2002: Das Kastell Mautern – Favianis. Der römische Limes in Österreich 39. Wien.
- Hayes, J. W. 1972: Late Roman Pottery. London.
- Hečková, J. 1982: Podiel výrobných centier rímskych provincií na spoločensko-ekonomickom vývoji naddunajského barbarika vo svetle rímskych importov. Slovenská archeológia 30, 5-77.
- Hegewisch, M. 2006: Germanische Adaptionen römischer Importgefäße. Bericht der römisch-germanischen Kommission 86 (2005), 197-348.
- Heiligmann, J. 1990: Der Alb Limes. Ein Beitrag zur römischen Besetzungsgeschichte Südwestdeutschland. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg. Band 35. Stuttgart.
- Hübener, W. 1968: Eine Studie zur spätrömischen Rädchensigillata (Argonnensigillata). Bonner Jahrbücher 168, 241-298.
- Huld-Zetsche, I. 1972: Trierer Reliefsigillata. Werkstatt I. Materialien zur römisch-germanischen Keramik. Heft 9. Bonn.
- Huld-Zetsche, I. 1993: Trierer Reliefsigillata. Werkstatt II. Materialien zur römisch-germanischen Keramik. Heft 12. Bonn.
- Chenet, G. 1941: La Céramique Gallo-romaine d'Argonne du IV siècle et la Terre sigillée décorée á la Molette. Fouilles et Documents d'Archéologie antique en France 1. Macon.
- Jančo, M. 2005: Existoval v stredných Čechách rímsky pochodový tábor? Pár zbežných poznámok k nálezu dvojice zahrotených priekop vo Vliněvsi, okr. Mělník, poloha „U kříže“. Archeologie ve středních Čechách 9, 441-457.
- Jilek, J. 2009: Doklady kontaktů mezi polabskými Germány, przeworskou a wielbarskou kulturou ve východních Čechách. In: M. Karwowski - E. Droberjar (Eds.), Archeologia Barbarzyńców 2008: powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim. Materiały z IV Protohistorycznej Konferencji Sanok, 13-17 października 2008. Rzeszów, 237-247.
- Karasová, Z. 1998: Die römischen Bronzegefäße in Böhmen. FAP 22. Pragae.
- Kehne, P. 2001: Markomannenkrieg. 1: Historisches. In: H. Beck – D. Geuenich – H. Steuer, Reallexikon der germanischen Altertumskunde 19. Berlin – New York, 308-316.

- Kehne, P. 2009: Rom in Not. Zur Geschichte der Markomannenkriege. In: Varusschlacht im Osnabrückner Wald GmbH – Museum und Park Kalkriese (Hrsg.): 2000 Jahre Varusschlacht, Konflikt. Stuttgart, 98-108.
- Kellner, H. J. 1964: Die Sigillata – Töpferei in Pfaffenhofen am Inn und ihr Formenschatz. *Germania* 42, 80-91.
- Kellner, H. J. 1981: Die Bildstempel von Westerndorf. Comitialis und Iassus. *Rei cretariae romanae favtorvm. Acta. Supplementa* 6. Augst/Kaiseraugst.
- Kiss, K. 1946-48: A westerndorfí terra-szigilláta gyár. *A-É* 7-9, 216-274.
- Klanicová, S. 2007: Nové poznatky o importu terry sigillaty na Moravě. In: *Archeologie barbarů 2006. Archeologické výzkumy v jižních Čechách – Supplementum* 3. České Budějovice, 175-194.
- Klanicová, S. 2008: Horizont nálezů z období markomanských válek na příkladu terry sigillaty z Hradiska u Mušova. In: E. Droberjar – B. Komoróczy – D. Vachútová (Edd.), *Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů (Archeologie barbarů 2007)*. Brno, 439-452.
- Kolník, T. 1984: Sigillata in germanischen Gräbern der ČSSR. In: *Kataloge der prähistorischen Staatssammlung. Beiheft 1. Studien zur römischen Keramik. Vorträge des 13. Internationalen Kongresses der Rei Cretariae Romanae Favtores in München. Rei Cretariae Romanae Favtorvm Acta* 23/24, 69-79.
- Komoróczy, B. 2008: Hradisko (Burgstall) u Mušova ve světle výzkumů v letech 1994 – 2007. In: E. Droberjar – B. Komoróczy – D. Vachútová (Edd.), *Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů (Archeologie barbarů 2007)*. Brno, 391-438.
- Košnar, L. – Břicháček, P. 1999: Importovaná keramika ze sídliště doby římské v Sedlci (o. České Budějovice). *Praehistorica* 24, 161-172.
- Krekovič, E. 1994: Der römische Import in der Slowakei und die Markomannenkriege. In: H. Friesinger – J. Tejral – A. Stuppner (Eds.), *Markomannenkriege – Ursachen und Wirkungen*. Brno, 239-244.
- Kuzmová, K. – Roth, P. 1988: Terra sigillata v barbariku. Nálezy germánských sídlisk a pohřebísk na území Slovenska. Nitra.
- Kuzmová, K. 1994: Die Markomannenkriege und der Terra Sigillata-Import im Vorfeld des nordpannonischen Limes. In: Friesinger H. – Tejral J. – Stuppner A. (eds.), *Markomannenkriege – Ursachen und Wirkungen*, 245-251. Brno.
- Kuzmová, K. 1997: Terra sigillata im Vorfeld des nordpannonischen Limes (Südwestslowakei). Nitra.
- Laser, R. 1998: Terra sigillata – Funde aus den östlichen Bundesländern. Bonn.
- Lund-Hansen, U. 1982: Die skandinavischen Terra Sigillata-Funde. Zu ihrer Herkunft, Datierung und Relation zu den übrigen römischen Importen der jüngeren Kaiserzeit. *Studien zur Sachsenforschung* 3, 75-99.
- Lu-Ri: Ludowici, W. – Ricken, H. 1942: Katalog VI. Die Bilderschüsseln der römischen Töpfer von Rheinzabern. Tafelband. Darmstadt.
- Mackensen, M. 1993: Die spätantiken Sigillata- und Lampentöpfereien von El Mahrine (Nordtunesien). *Studien zur nordafrikanischen Feinkeramik des 4. bis 7. Jahrhunderts. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte* Band 50. München.
- Mees, A. 2002: Organisationsformen römischer Töpfer-Manufakturen am Beispiel von Arezzo und Rheinzabern, I-II. *Römisch-germanisches Zentralmuseum, Monographien* Band 51/1-2. Mainz.
- Motyková-Šneidrová, K. 1967: Weiterentwicklung und Ausklang der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen. *Fontes Archaeologiae Pragenses* 11. Pragae.

- Musil, J. 2002: Die römische Politik nördlich der mittleren Donau in den ersten zwei Jahrhunderten n. Chr. *Studia Hercynia* 6, 123-136.
- Musil, J. 2008: Výrobky římských dílen v barbariku. In: V. Salač (Ed.), *Archeologie pravěkých Čech 8. Doba římská a stěhování národů*. Praha, 100-112.
- Oldenstein-Pferdehirt, B. 1983: Zur Sigillatabelieferung von Obergermanien. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 30, 359-380.
- O&P: Oswald, F. – Pryce, T. D. 1966: *An Introduction to the Study of Terra Sigillata*. London (nové vydání, doplněné G. Simpsonovou).
- Osw.: Oswald, F. 1937: *Index of figure – types on terra sigillata („Samian ware“)*. Liverpool. Republished 1964 London.
- Pferdehirt, B. 1986: Die römische Okkupation Germaniens und Rätiens von der Zeit des Tiberius bis zum Tode Trajans. *Untersuchungen zur Chronologie südgallischer Reliefsigillata*. *Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz* 33, Teil 1. Mainz.
- Ri-Fi: Ricken, H. – Fischer, Ch. 1963: *Die Bilderschüsseln der römischen Töpfer von Rheinzabern*. Textband mit Typenbildern zu Katalog VI. Bonn.
- Rogers: Rogers, G. B. 1974: *Poteries sigillées de la Gaule centrale. I. – Les motifs non figurés. XXVIII supplément à Gallia*. Paris.
- Ruprechtsberger, M. E. 1980: *Ein Beitrag zu den römischen Kastellen von Lentia: Die Terra Sigillata*. Linz.
- Ruprechtsberger, M. E. (Ed.) 2005: *Neue Beiträge zum römischen Kastell von Lentia/Linz*. Linz.
- Rypka, L. 2007: *Nálezy římsko-provinciální spotřební keramiky z Čech (Finds of Roman-provincial Utility Ware from Bohemia)*. Praha (FF UK). Nепublikovaná bakalářská práce.
- Sakař, V. 1956: *Terra sigillata v českých nálezech*. *Památky archeologické* 47, 52-69.
- Sakař, V. 1970: *Roman Imports in Bohemia*. Prague.
- Sakař, V. 1994: *Čechy a podunajské provincie římské říše*. *Sborník Národního muzea, řada A – Historie* 45, 1991 (1994).
- Salač, V. (Ed.) 2008: *Archeologie pravěkých Čech 8. Doba římská a stěhování národů*. Praha.
- Stuppner, A. 1994a: *Zu den Auswirkungen der Markomannenkriege im niederösterreichischen Limesvorland*. In: Friesinger H. – Tejral J. – Stuppner A. (eds.), *Markomannenkriege – Ursachen und Wirkungen*, 285-298. Brno.
- Stuppner, A. 1994b: *Terra Sigillata im Nördlichen Niederösterreich*. *Münstersche Beiträge zur antiken Handelsgeschichte*, Bd. XIII (1994), H. 2, 70-94.
- Teichner, F. 1999: *Kahl a. Main. Siedlung und Gräberfelder der Völkerwanderungszeit*. *Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte*. Reihe A. Band 80. Kallmünz.
- Tejral, J. 2006: *Die germanische Gießereiwerkstatt in Pasohlávky (Bez. Břeclav)*. *Ein Beitrag zur Frage der Fernhandels- und Kulturbeziehungen nach den Markomannenkriegen*. *Památky archeologické* 97, 133-170.
- Tejral, J. 2008: *Ke zvláštnostem sídlištního vývoje v době římské na území severně od středního Dunaje*. In: E. Droberjar – B. Komoróczy – D. Vachútová (Edd.), *Barbarská sídliště*. *Archeologie barbarů 2007*. Brno, 67-98.
- Tyszler, L. 1999a: *Terra sigillata na zemiach polski. Cześć I*. Łódź.
- Tyszler, L. 1999b: *Terra sigillata na zemiach polski. Cześć II*. Łódź.
- Unverzagt, W. 1919: *Terra sigillata mit Rädchenverzierung*. *Materialien zur römisch-germanischen Keramik* 3. Frankfurt a. M.
- Walke, N. 1965: *Das römische Donaukastell Straubing – Sorviodurum*. Berlin.
- Zavřel, P. 2007: *Problematika komunikací doby římské a doby stěhování národů v jižních Čechách*. In: E. Droberjar – O. Chvojka (Eds.), *Archeologie barbarů 2006*. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách, Supplementum* 3, svazek I. České Budějovice, 269-294.